

'6-7 Eylül olayları 50 yıl sonra', [The 6-7 September incidents 50 years on], *Nsibin*, Stockholm, 2006.

6-7 Eylül olayları: 50 yıl sonra¹

Dr Raço Donef

2006

İstanbul Elenlerinin "Septemvriana" dedikleri 6-7 Eylül 1955 olaylarını 50 yıl geçmesine rağmen henüz unutamadılar. "Varlık Vergisi" faciasından yaklaşık 12 yıl sonra bu olaylar İstanbul Elen toplumunun artık Türkiye'de barınamıyacağını belli etmişti.

O devirde İngilterede yer alan Kıbrıs müzakereleri ve Kıbrısta olan olaylar ile ilgili abartılı, katı bir milliyetçi ve bazı durumlarda tamamiyle uydurma haberlerle, gazeteler Türk halkını galeyana getirmeye çabalamış ve İstanbul Elenleri için teklikeli bir ortam yaratılmıştır. Bu ortamı yaratan devrin Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakanı Menderes ve Zorlu üçlüsünün bilgi ve onayı ile bu olaylar gerçekleşmiştir.

6 Eylül gecesini Elenler "Saint Bartholomeus Gecesi" olarak ta anarlar, Fransa'da Protestanların katledildiği gece ile ilişki kurarak. Ragıp Zarakolu ise Nazi Almanyası'nda Yahudi ev ve iş yerlerinin saldırmaya uğradığı "Kristal Gece"ye benzetir.²

6 Eylül 1955 tarihinde Selânikte Atatürk'ün evine bomba atıldı gerekçesiyle galeyana getirilen İstanbul halkı (ve baska şehirlerden getirilen kişiler) iki gün İstanbul'da Elenlerin mağazalarına, evlerine, kiliselerine, ayazmalarına, manastırlarına, okullarına ve Elenlerin kendilerine saldırmıştır. Artık ikinci gün kitle Rum, Ermeni, Yahudi fark gözetmeden Beyoğlu'nda bütün dükkanlara hatta Türklere ait dükkanlara da saldırmıştır. G.L.Lewis'e göre "anti-Elen olarak başlayan olaylar, anti-azınlık, anti-yabancı ve en nihayet zengin karşıtı olmuştur".³ Kitlenin dozu kaçırıldığını hisseden hükümet örf idare ilan etmek zorunda kalmıştır.

Olaylar şöyle gelişti:

5 Eylül 1955

22.00 sularında Selânikte "Atatürkün evinde" bomba patladı. Bu bombayı sonradan belli olduğu gibi MAH'ın (MİT) ajanları koymuştu.⁴

Burada bir parantez açayım. Türkiye'de okul kitaplarında ve genellikle Atatürk ile ilgili kitaplarda hiç açıklanmayan bir gerçek "Mustafa Kemal'in doğduğu ev diye bilinen" yerin Elen hükümeti tarafından satın alınmış ve Türk halkına hediye edilmiş olmasıdır.⁵ "Mustafa Kemal'in doğduğu ev diye bilinen yer diyorum" çünkü Yalçın Küçük'e göre muhtemelen bu Mustafa Kemal'in doğduğu ev değildir, sekiz-dokuş yaşında geldiği evdir.⁶ Parantezi kapatıyorum.

6 Eylül 1955

9.00 Kalabalık değişik semtlerde toplanmaya başladı.

13.00 Atatürk'ün evinin bombalandığı haberi radyodan verildi.

16.00 İstanbul Ekspres gazetesinin ikinci baskısı yalan haberle yayınlandı: "Atamızın evi bomba ile hasara uğradı." Aslında yalnızca bir cam kırılmıştır ama gazetenin görevi bu olayı abartmaktır.

16.30 Kıbrıs Türktür Derneğinin örgütlediği büyük gruplar Taksime yürümeye başladı.

20.00 Gerici kitle, "Kıbrıs Türktür, Türk kalacaktır" sloganlarıyla Taksim Meydanı'nda toplanır. Kıbrıs Türktür Cemiyeti tarafından düzenlenen mitingün ardından, Rum, Ermeni ve Yahudilere ait ev ve işyerleri yakılır, talan edilir. "Kıbrıs Türktür" sloganı atan gruplar Beyoğlu-Tünel civarındaki Rum gazetelerine saldırmaya başladı. Rum kadınlara tecavüz edilir. Papazlar bıçakla sünet edilir.⁷

"Kıbrıs Türktür, Türk kalacaktır" sloganı, atılan sloganlar arasında en ılımlısıdır. 6 Eylül günü Beyoğlu'nda olan Aziz Nesin, kitlenin "çok ağır, bayağı, iğrenç sövmeler"⁸ yaptığını söylüyor ama bunları aktarmaktan çekiniyor. Ben bu sloganlardan birini o gün İstanbul'daki Elenlerin psikolojik durumlarının anlaşılması için aktarıyorum: "Kıbrıs Türktür, Türk kalacaktır, Rumlar ittir, it kalacaktır".

24.00 Olayları kontrol altına alabilmek için Galata köprüsü açılarak şehir ikiye bölündü. Sıkıyönetim ilan edildi.

7 Eylül

Yağma, tahrip ve talan sabaha kadar sürdü.

Bu iki günün acı bilançosu şöyleydi: onbeş kişi ölmüş, 30 kişi yaralanmıştı, 73 kilise, sekiz ayazma, iki manastır, bir fabrika, 3584'ü Elenlere ait olan toplam 5537 ev, 2300 dükkan tahrip edilmişti. Elen mezarlıkları tahrip edilmiş ve ölülerin kemikleri atılmıştır. Elen okulları ve Heybeliada Ruhban okulu ciddi hasara uğramıştır. Elen gazete ofisleri de tahrip edilmiş⁹ ve Balıklı Manastırında Patriklerin naaşlarına saygısızlık gösterilmiştir.¹⁰ Birçok Elen kızı da tecavüze uğramıştır. İzmirde Konakta yer alan Fuarda Yunan bayrağı yakılmış ve Yunan pavyonu imha edilmiştir.

Yassıda iddianemesine de dayanılarak Elen kaynaklarında da genellikle ölü sayısı 3 olarak verilir, fakat bu olaylar esnasında 15 kişi hayatını kaybetmiştir:¹¹

Rahip Hrisantos Mantas (90, benzin dökülerek yakıldı)

Rahip Gerasimos (dövdü, komaya girdi)
Rahip Gennadios Arabacıoğlu (80, dövdü, yaralarından öldü)
Rahip – adı belli değil (kayboldu)
Rahip – adı belli değil (ölü bulundu)
Kilise görevlisi Erpapazođlu (dinamitlenen kilisede öldü)
Kilise görevlisi – adı belli değil (mezarlıkta öldürüldü)
Avram Anav – Yahudi (65, mađazada ölü bulundu)
Olga Kimiadis (77, dövdü, kalp krizinden öldü)
Tanasis Mısıroğlu (dükkanında öldürüldü)
Hebe Giolma (kaçırıldı, tecavüz edildi, öldürüldü)
Adı belli değil (halk tarafından Eminönü’nde linç edildi)
Isak Uludađ (çalıştığı okulun kundaklanması sırasında yanarak öldü)
Theopoula Papadopulu (tecavüz edildi, öldürüldü)
Giannis Balkis (sokakta ölü bulundu)ç

İstanbulda o iki gün esnasında beş uluslararası konferans düzenlenmişti. Deleger fotoğraf çekip, not almışlardı. Konferanslara katılan gazeteciler aracılığı ile bu olayı dünyaya iletmişlerdi. Patrikhanenin fotoğrafçısı Dimitrios Kalumenos’ta hemen İstanbul’un bir çok semtini ziyaret edip bu facianın fotoğrafını çekmiştir.¹²

Devlet eliyle düzenlenen bu olaylardan iki gün sonra, aynı devlet, olayların komünistler tarafından düzenlendiği yalanı ile rastgele, aralarında romancı Kemal Tahir, yazar Hasan İzzetin Dinamo ve Aziz Nesin’in de bulunduğu, kırktan fazla sosyalisti tutuklamıştır.¹³ Bu olayları komünistlere yıkmak fikri o sıralar Türkiye’de bulunan CIA şefi Dulles’e aitti.¹⁴ 1960 yılında 27 Mayıs darbesinden sonra yargılanan Menderes hükümeti bu olaylar dolayısı ile de suçlu bulunmuş ve en nihayet Menderes asılmıştır.

Mamafih elli yıl gecmesine rağmen bu eylemin tamamıyla aydınlanmadığı görüşüneyim. Bu görüşüm Özel Harp Dairesi eski başkanı, Milli Güvenlik Kurulu genel sekreterliğinden emekli Orgeneral Sabri Yirmibeşoğlu’nun 1991 yılında Tempo dergisine verdiği demeç dolayısı ile oluşmuştur. Temkinsiz davranan Yirmibeşoğlu Tempo dergisinden Güllapođlu’na: “6/7 Eylül olayları bir Özel Harp işidir ve muhteşem bir örgütlenme idi. Amacına da ulaştı.” demişti. Özel Harp Dairesi “Seferberlik Tetkit Kurulu” adı ile 27 Eylül 1952’de kurulmuştu.¹⁵

Bu utanmaz adam, sanki böyle bir demeç vermemiş gibi, sekiz yıl sonra yayınladığı hatıralarında 6/7 Eylül olaylarından bahsederken gazetelerden okumuş izlenimini vermek istemiştir. Bu olaylar hakkında kaynak olarak *1919’dan 1973’e kadar Cumhuriyet Ansiklopedisi* ile Metin Toker’i

veriyor. Orgeneral ya kaynak vermesini bilmiyor veya aceleden Metin Toker'in 6/7 Eylül olaylarının amansız bir servet düşmanlığına dönüştüğü görüşünü "Metin Toker, İsmet Paşa i, s.105" şeklinde yanlış aktarıyor. Aslı, Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı yılları: DP Yokuş Aşağı 1954-1957*, 3.baskı, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1991, s.144'dür.

Sabri Yirmibeşoğlunun bilgisizliği veya ikiyüzlülüğünü geçelim, kitabında şöyle diyor: Kıbrıs konusunda Yunanistan'a karşı Türklerin tepkilerini göstermelerini amaçlayan ve *bazı iddialara göre* hükümetin bilgisi dahilinde başlatılan bir gösteri tarzında başlayan olaylar işi zırvadan çıkarmış ve kontrol edilemeyecek şekilde ok yaydan çıkıvermiştir.¹⁶ "Bazı iddialara göre" diyen Yirmibeşoğlu'nun kendi 1991 demecini bırakalım, Yassıada tutanaklarını da mı okuyamamış? Yani, halen kamuoyunu bu eylemlerin devlet eliyle hazırlanmadığına inandırmaya çalışmıştı.

Devamı da var tabii:

6 Eylül'de Oktay Engin isimli bir kişinin Yunanlılar bombaladı görüntüsünü vererek, Atatürk'ün Selânik'te doğduğu evi bombalaması ile ortaya çıkan hassas durum, bazı fırsatçıların ve art niyetlilerin olayı istismarı, yağmacıların ortamı uygun bulması ve servet düşmanlığının su üstüne çıkması sonuçlarını ortaya koymuştur. Her ne kadar Menderes ayaklanmadan tamamı ile komünistleri suçlasa da, olayların üzücü yönü de, bir çok Yunanlı gibi yaygaracı ve hilebaz olmayan sakın, ağırbaşlı Türk halkının asırlarca aynı imparatorluk hükümlerinde bir arada yaşadığımız İstanbuldaki Rum azınlığının evlerinde, dükkanlarında tahribata girişmeleri ve Rum azınlığının büyük kısmının Yunanistan'a göç etmeye mecbur kılması görüntüsünü vermesi idi.¹⁷

Çok sağol Yirmibeşoğlu efendi, "yaygaracı", "hilebaz" olmayan bir İstanbullu Elen olarak size teşekkür ederim ama bu paragrafı bir analiz edelim: "Yunanlılar yaygaracı, hilebaz adamlardır, olayları komünistlerin yapmış olması muhtemel, suç olsa olsa Oktay Engin'dedir" diyor aslında. Tabii Oktay Engin'in MAH, yani MİT, için çalıştığını bilen Yirmibeşoğlu halen Türk okuyucularını bu tip masallarla yanıltıp bu olayın geçiştirilmesine çalışıyor.

İşin aslı şöyledir: Yirmibeşoğlu ağzından kaçırıldığı bu bakla için mutlaka kendisine tembih edilmiştir ve bu konu hakkında daha fazla bilgi vermekten kaçınmıştır.

Mehmet Arif Demirer 6/7 Eylül olaylarında İstanbul Ekspresin yazı işleri müdürü olan Gökşin Sipahioğlu'nu 1993 yılında telefonda aramış. Sipahioğlu önce "6 Eylül MİT tertipli" idi demiş. Demirer kitabında bu mülakatı aktarıyor: "Peki siz de bu tertibin bir parçası mı idiniz? Siz MİT'in emri ile mi çıkardınız başyazıyı? Yanıt yok. Telefonda da yok. Yazılı sordum, hiçbir cevap gelmedi."¹⁸

Olayların planlanmış olduğunu ispat eden bir çok delil vardır. 1960 yılında Yassıda yargılamasından çok evvel bu olayların devlet tarafından tertiplenmiş olduklarını en azından Elenler anlamıştı.

Selânik'te bomba Oktay Engin aracılığı ile konsolosluğun kavası Hasan Uçar tarafından konulmuştur. Yunanistan'da yakalan ve sonradan Türkiye'ye kaçan Oktay Engin önce Cumhuriyet gazetesinde Atina radyosu dinleme görevi ile çalışmış, sonradan Emniyet Genel Müdürlüğü Planlama ve Koordinasyon Daire Başkanı ve en nihayet Nevşehir valisi olmuştur. Türkiye'de hep azınlıklar hakları veya kendilerine yapılan haksızlıkları konu ederlerse hemen 'hain' ibaresi konur. Ama eski Yunanistan vatandaşı bu hain, hatta "Atatürk'ün evine" bomba koydurtmuş, vali yaptırılıyor.

Ancak 1960 yılında Yassıda'da yapılan mahkemelerde bombanın Türkiye'den konsolos vasıtası ile Yunanistan'a gönderildiği ortaya çıkmıştı.¹⁹ Hatta bu bomba 15 Temmuz 1955 tarihinde götürülmüştür. Bu da son anda planlanan bir operasyon olmadığını gösteriyor. 'Filelefte'ri' (Liberaller) partisinden Yunan parlamentosunda milletvekili olan Faik Engin, kendisine bu plan söylenince Selânik Üniversitesinde Türk devletinin bursu ile hukuk okuyan oğlu Oktay Engin'i bu iş ile görevlendirdi. Bombayı Konsolos Ali Balin yardımcısı M Ali Tekinoğlu'na verdi o da konsolos'un kavası Hasan Uçar ve Oktay Engin'e vermiş ve Oktay Engin'in koordinasyonu ile bomba bahçeye yerleştirilmiş. Bu "planlama ve koordinasyon" yıllar sonra Türkiye'de kendisine verilen Planlama ve Koordinasyon Daire Başkanlığı için iyi bir staj olmuş olması gerekiyor.

1993 yılında olayı araştıran Mehmet Arif Demirer o sıralar Nevşehir valisi olan Oktay Engin'e mektup yazıp bazı sorular sormuştu. Yine yazılı cevap veren utanmaz adam Oktay Engin, bombayı evin civarında oturan Türkiye'den gelen Rumlardan birisinin koymuş olabileceğini ifade etmiştir.²⁰ Artık bu yüzüzlüğün daniskasıdır. Oktay Engin Yunanistan'daki davada paçayı kurtarmak için kavas Hasan Uçarı suçlamıştı²¹ sonradan suçu Elenlere atmak işine gelmiş. Herhalde İstanbul'da da Rumlar kendi mağazalarına saldırmışlardır.

Bombanın patlamasından sonra Yunan polisi sorumluları çabuk yakalamıştı, konsolos görevlilerini de tutuklamıştı fakat Menderesin özel elçisi olarak Atina'ya gönderilen Aleksandros Hatzopoulos'un çabaları ile konsoloslar serbest bırakılmıştı.

Oktay Engin 15 Haziran 1956 günü tutuksuz yargılanmak üzere serbest bırakılmıştı ama tabii ilk fırsatta Türkiye'ye kaçmıştır. Bir yıl sonra da artık Yunanistan'da barınamıyan alçak babası Faik Engin de ayrılmıştır.

Tekrar olaylara dönelim. MİT'in verdiği emirler doğrultusunda yayın yapan İstanbul Ekspres gazetesi daha bomba patlamadan evvel 6 Eylül sayısının ikinci baskısını hazırlamıştı.

Muhtarlardan alınan bilgiler ışığında Rumlar'a ait mekânların duvarları önceden kırmızı haçlarla işaretlenmişti. İstanbul'un 52 yerinde aynı anda yangın çıkmıştır. Olaylar aynı anda Büyükada, Heybeliada, İzmir ve Ankara'da da başlamıştır. Olaylar için İstanbul'a başka şehirlerden adam getirilmiştir.

6 Eylül günü otomobili, kamyonu bulunan Rumlar, arabalarını her zaman bıraktıkları garajlara gittiklerinde, çok araba geldiğinden yeterli yer kalmadığı kendilerine bildirilmiş. Evvela bu duruma bir mana vermeyen araba sahibi Rumlar, olaylardan sonra sebebini anlayabilmiştir.²²

CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, 16 Aralık 1955 TBMM konuşmasında şöyle demişti: "6 Eylül akşama doğru İzmir itfaiyesi fara gelir, bir pavyon önünde durur. Niye geldiklerini soranlara masum neferler yangın çıkacakta onu söndüreceğiz derler."

Büyükada da saldırılan bir otelin müdürü kaymakamı aramış. Kaymakam "nasıl olur? Sizin otel listeye dahil değildir" cevabını verir. Bu sözler TBMM tutanaklarına geçmiştir.

Aynı tutanaklarda Demokrat Partinin ve Parlamantonun tek Elen temsilcisi Aleksandros Hacopoulos 12 Eylül 1955'te TBMM'de yaptığı konuşmasının metni mevcuttur:

"Sayın arkadaşlarım, teşkilat tertipli idi, muntazamdı, İstanbulda 74 kilise vardı, 70'i aynı zamanda yakıldı ve yıkıldı. Sayın arkadaşlar, mezarlar açılmış, mukaddes ruhanilerimizin, anne ve babalarımızın kemikleri çıkarılmış ve cesetler bıçaklanmış ve yakılmıştır. Yenimahalle'de bir eve çapulcular gireceği bir anda bir polis onlara yaklaştı ve daha erkendir, bir saat sonra gelin dedi. Buna emniyet mi derler? Matbuatın burada hissesi de vardır. Misal mi istiyorsunuz? Ayın sekizinde Ulus gazetesinde şöyle bir yazı vardı: Kiliseleri Rum papazları yakmıştır. Bu olur mu arkadaşlar?"

ABD Genel Konsolosu Arthur Richard, ABD Dışişleri Bakanlığına gönderdiği raporunda "Polis hiçbir şey yapmadan durur, hatta halkı tesci ederken bir sürü dükkânların yağma edildiklerine gözlerime şahid oldum" demiştir.

Onurlu bir insan olduğu belli olan Trabzon milletvekili Selahattin Karayavuz, 12 Eylül 1955'te TBMM konuşmasında şöyle demiştir: "Hadisenin en muhim safhası işin mürettep olduğudur. Çünkü İstanbul gibi bir yerde 60 km saha içinde her yerde aynı zamanda aynı tahripkar hadisenin cereyanı, bu hadisenin bir çapulculuk eseri olarak yapılmasına imkân vermez. Asıl safha bir

tertiptir ve Yunanistan’da muhterem Atatürk’ün evine atılan bir bomba hadisenin işaretinden başka bir şey değildir. O işaret üzerine buradaki fesay unsurları harekete geçmiştir”

1960 Yassıada duruşmalarında savcı Şemsi Kuseyni, 1955’te Başbakan Yardımcısı olan Köprülüye sordu: “Bombalama olayı tertip midir?”, Köprülü: “Evet komutanım, odur ki, bombalama da bir tertiptir ve tertipçisi bizzat Menderestir. Kendisine bu akli Kıbrıs Fatihlerinden Zorlu vermiştir. Köprülü, Bayar’ın bu olaylardan haberdar olmadığını da eklemiştir. Fakat Bayar “mamafih bu hadiselerin çıkışı iyi oldu. Arkadaşlar aynı fikirde” de demiş. Bayar’a göre, insanların ölümü ve Elenlerin ev, dükkan, kilise ve mezarlarının tahrip olduğu diğer yandan da Türk milletinin tarihini lekeleyen bu olaylar, “iyi olmuş”. Toprağı az olsun.

Bayar evvelden olayların planlandığını biliyordu, hatta planlayanlar arasında olması çok muhtemeldir. Yassıada’da daki şahitler bu konuda bilgi vermiştir, fakat şahitlerin yalan söylediğini farzedelim; bu konuda ikna olmak için Tünel’de bir Elen dükkânından Bayarın daha evvel görüp beğendiği değerli ikonaların 6 Eylül gecesi nasıl kaybolduğu hakkında Dosdoğru’nun kitabının uygun bölümlerini okumak yeterlidir. Bunu burada aktarmaya gerek görmüyorum.

Ekspres gazetesi 6 Eylül günü 2. baskı 290 bin nüsha bastırması kamoyunu “bilgilendirmek” için. O günlerde 20-30 binin üstünde basmayan bir gazete yalnız önceden hazırlanarak bu kadar gazete basabilirdi. Demek ki gazete Selânikte bomba patlamadan yazılmış ve basılmıştır. Bomba patlayınca gazete dağıtılmaya hazırды.²³ Gazetenin sahibi Mithat Perin aynı zamanda DP milletvekiliydi. MİT ajanı da olan Mithat Perin 1962’de Kayseri Cezaevindeyken devrin MAH başkanı Fuat Doğu’ya bir mektup yazdı. Mektupta MAH’a verdiği hizmetleri “25 seneyi bulan gazetecilik hayatıma açık veya gizli hiçbir faaliyette geri durmadığımı herkesten evvel servisin bildiği kanaatindeyim” dedi.²⁴ Yoruma gerek yok.

“Kıbrıs Türktür Cemiyeti” Başkanı Kâmil Onal 6 Eylül günü *İstanbul Ekspres* gazetesinin ikinci baskısında yayınlanan demecinde “Mukadessata el uzatanlara bunu çok pahalı ödeteceğiz ... ödeteceğimizi söylemekte artık bir mahzur görmüyoruz” diye ilân etmişti. Bunu söyleyen Onal tabii bu bombanın Yunanlıların değil Türk ajanlarının koyduğunu bilerek söylemiştir. Bu tip vicdansız insanlar yıllarca Türkiye’nin iç ve dış politikasını etkilemiştir. Kıbrıs Türktür Cemiyeti üyeleri, “Milli Türk Talebe Birliği” ve “Gazeteciler Cemiyeti’nin” bazı mensupları arasından seçilerek, gazeteci Hikmet Bil tarafından kurulmuştur.²⁵ Eylemden sonra cemiyet kapanmıştı, zira görevini yerine getirmişti.

Olayları hatırlayanların, gerek Elen gerek Türk olsun, unutulması olanaksızdır. Olaylara şahit olan eski ANAP milletvekili Yılmaz Karakoyunlu “İzlediklerim arasında hâlâ etkisini üzerinden atamadığım olay ünlü Gegustasyon Lokantasındaki Rum garsonların dövülmesiydi” demiştir.²⁶

Elen olan Demokrat Parti milletvekili bile kitlenin gazabından kurtulamamıştır. Aleksandros Hacıopoulos 12 Eylül 1955’te TBMM’de yaptığı konuşmasında evinin tahrip edildiğini açıklamıştır: “Tahripçiler evin içine giriyor, evi tamamiyle tahrip ediyor ve evimin önünde duran silahlı jandarmalar hiç müdahale etmiyor... Babam ve annem 80 yaşındadır. Yataktan aşağı atılmış ve geceyarısı yatakları dahil her şey tahrip edilmiştir. Sarf ettikleri cümleler de şunlardır. Kırın, yıkın mebusun evini. Bedavadan para alıyor.”

İstanbul Elenlerinin hiç unutamadıkları o iki gün hakkında hatıralarını yayımlayan çok kişi vardır. Bazılarını burada aktarıyorum:²⁷

Konstantinos Katsaros

Eylül 1955’te tatil nedeniyle daha Heybeliada’daydım. ... Çapulcular adaya gelince Aya Nikola kilisesini tahrip ettiler, kilisenin çanını da denize attılar. Ruhban Mektebi’ni ve kütüphanesini yakmaya çalıştılar. Onları engellemeye çalışan bir keşişi de öldürdüler. Bu insan, tahta çubuklardan haçlar yapan kendi halinde bir ihtiyardı.

Andonis Hudaverdis

Yazlığımızda, Tarabya’daydık Metropolitliğin çıra gibi yanmakta olduğunu gördüm. Kalabalık kırıp döküyordu. Yan komşumuz Kosta Kazıla’nın evine yanmakta olan çırallar atıyorlardı. Neyse ki ev tamamen yanmadı. Bizim dışımızda civarlarda hemen tüm evleri yağmaladılar. Alt katlarımızda iki Türk ailesi oturuyordu. Onlar evin girişinde durup apartmanda hiç Rum yaşamadığını söyleyerek kalabalığı geri göndermişlerdi. Bizse o sırada yukarda korku içerisinde sıkışıp kalmıştık. Evin ışıklarını yakıp bir bayrak astık. Şansımız varmış.

Ioannidu-Mosaidu

Yedikule’de Aya Konstantin kilisesinin tam karşısında oturuyordum. ... Kiliseye benzin döküp ateşe verdiler. 85 yaşındaki Peder Hrisanthos’u bir arabanın arkasına ipe bağlayıp sürüklediler. [Rahip sonrada ölü bulunmuştu]

Hadi Elenler abartıyor diyelim, İsmet İnönü’nün damadı Metin Toker’e yer verelim: “Ben Beyoğlu’nun o geceki halini hayatımın sonuna kadar unutamam. Bütün cadde kumaşlar, vitrinlerden çıkarılıp atılmış eşyalar ile doluydu. Buzdolapları, radyolar, çamaşır makineleri ortadaydı. Sonradan resmi yorumlar buna “milletin asil heyecanı” gibi şatafatlı sıfatlar

uydurmuşlardır, fakat hareketin hiç bir asaleti yoktu.”²⁸ Metin Toker “varoşlar şehre indi” diye anılarını noktılıyor.

Olaylar artık kontrolden çıkınca Menderes CIA’den aldığı tembih ile, komünistleri suçlamaya karar vermişti, çünkü daha olayların ikinci gününden polislerin, devlet memurlarının tutumundan bu olaylarda devlet parmağı olduğu belli olmuştu. 7 Eylül’de öğleden sonra Menderes radyoya çıkıp olayların komünistler tarafından organize oldukları yalanını anons etmiştir.

Örf idare komutanı tutuklanan kişilere “sizi komünistler kışkırttı değil mi? Siz akıllı olmadığınız için kandınız” tipinden sözlerle aslında kendisi bu insanları kandırmaya çalışmış. Yine de, tutuklananlar “bize DP teşkilatı üyeleri emir verdi” ve “bize Rumların evlerini tahrip edin, polisler karışmayacak” denildiğini eklemiştir.

Aralarında Dr Hulusi Dosdoğru’nunda bulunduğu sosyalist veya komünist olduğu bilinen 45 kişilik bir listede isimleri olan kişiler polis tarafından tutuklanmaya başlanmıştı. Bu alelace hazırlanan listede olaylardan sekiz ay önce vefat eden bir kişi ile Anadolu’da askerlik yapan ve İstanbul’da son altı ay bulunmayan bir kişide mevcuttu. Tutuklamalar trajik-komedyaya denilebilecek bir şekilde sürdü.

Dr. Dosdoğru’nun oturduğu ev bir Elen’e aitti. Olaylar başlayınca sokağa çıkmak isteyen Dosdoğru’yu eşi durdurtmuş “siyasi fişlidir” ve başına bela gelir düşüncesiyle. Dosdoğru böylece hiç dışarı çıkmamaya karar vermiş. Evde kiracı olan bir subay üniformasını giyerek evin önünde beklemiş, hatta Elen ev sahibi de dairesine sığınmış. Birkaç gün evvel Elen ev sahibi bazı eşyalarını da kendi oturduğu daireden kiracı albayın dairesine taşıtmış. Yani ya Elen vatandaş bir yerlerden olaylar olacağını işitmiş veya albayın bilgisi vardı. En nihayet bu onurlu insan gelen kitleye bu ev Rum’a ait değil diye tahribi önlemiş. Bu levazım albayı Dosdoğru’nun evden hiç çıkmadığının şahidi idi ve aylar sonra Dosdoğru’nun beraat olmasında katkısı olmuştu ama 7 Eylül günü Dosdoğru tutuklanmıştı ve aylarca boşu boşuna hapiste yatmıştır.

Kendisini tutuklayan komiser bile Dosdoğru’nun suçsuz olduğunu bildiğini söylemiş ama emirleri de uygulamaya mecbur olduğunu eklemiştir. İddianemeyi okuyan binbaşı da bunların tamamıyla yalan olduğunu biliyordu fakat aldığı emirlerin doğrultusunda hareket etmek zorunda olduğunu ifade de etmiştir.

Böyle ilkel bir çaba ile devletin rolü örtbas edilmeye çalışılmış. Elenlere yapılan eylemleri komünistlere yıkmak son dakikada alınan bir karar olmuş olması gerekiyor çünkü çok acemice

uygulanmıştı. Ama devrin gazeteleri bu son dakika senaryosunda kendilerine verilen rolü çok güzel oynamıştı.

Cumhuriyet gazetesi tamamiyle bir hayal ürünü olan bir yazı ile 9 Eylül 1955 sayısında beş sütundan şu haberi vermiştir: “Yağmacıların ve tahrikçilerin merkezi, Beyrutta bulunan kızıl bir teşkilattır.” Tabii yağmacıların merkezinin Ankara olduğunu bilen ve sonradan ‘kahraman’ Oktay Engin’e iş veren devletçi Cumhuriyet gazetesi, bu tip yalan haberlerle devletin bu eylemlerde mesuliyetini gizlemek istemiştir.

Şunuda eklemekte yarar var, TBMM’de tamamlamla haysiyetsiz bir kısım milletvekili komünistler için dar ağaçları kurmaya kalkışmış.²⁹

İstanbul Ekspres, 9 Eylül 1955 sayısında “Kızıl Maske düştü, tahrikçiliğin elebaşları Türkiye’yi dostsuz bırakma gayesini güttüler” diye başlık atmıştı. Yalan üstüne yalan haber yayınlayan İstanbul Ekspres 14 Eylül’de “Vatandaş İhbar et: Komünistleri, uydurma haber verenleri tahrikçileri” başlığını içermiştir. Uydurma haber veren tahrikçi İstanbul Ekspres gazetesini de kim kime ihbar edecekti?

Kısacası o günün basınının bu olaylarda mesuliyeti büyüktür. Başka bir örnek vereyim. *Milliyet* gazetesi 8 Eylül tarihinde şu yazıyı içermişti: “Dün küstah bir Rum Yenicami onunde linç edilmiştir. Saat 15.30 sıralarında bu saygısız şahıs eline geçirdiği bir Türk bayrağını yırtmak istemiştir. Durumu gören halk derhal koşarak bayrağı elinden almış ve kendisini tekme ve yumruk ile dövmeye başlamıştır. Bu sırada beyin üstü düşen küstah ölmüştür.” Yani kabahat Elenlerin kendilerindedir. Bırakınız 6-7 Eylül tarihlerini, baska devirlerde bile bir İstanbullu Elenin Türk bayrağını İstanbul’da alenen yakması tamamiyle olanak dışıdır. Çünkü bunu yapacak kişi kendisinin ne beklediğini bilirdi. Gazete burada kafadan attığı bir hikâye ile öldürülen zavallı bir insan için özür dileyebileceğine birde küstah demiştir. Tabii küstahlık gazeteye aittir. İzmirde, fuarda aynı olaylar esnasında Yunan bayrağı yakılmıştır ama herhalde bu kitlenin bir tabii hakkı idi, küstahlık değildi.

İstanbul’un Elenleri için 6 Eylül 1955 günü bir cehenneme dönüşmesine rağmen *Vatan* gazetesi 7 Eylül “İstanbul’da bazı tahrip ve yağmalar oldu” diye yazmaya hiç utanmamıştır. *İstanbul Ekspres* gazetesi ise 7 Eylül sayısında çok saçma bir yazı ile “Ata’mıza yapılan suikast nefretle karşılandı” ilân etmiştir. Şimdi “ölü insana nasıl suikast yapılabilir” diye mantıklı bir soru geliyor insanın aklına ama ne mantığı, burada mantık falan yok, o devrin gazetelerinin yobaz milliyetçi, faşist, ajancı ve kinci ideolojisinin çıplaklığı vardır yalnızca. *İstanbul Ekspres* 7 Eylül sayısında daha

tahkikat yapılmadan bile “Mesul Yunan makamları” diye başlık atmıştır. *Ulus* ise aynı gün ‘Yunanlılar Atatürk’ün evine bomba attılar’ başlığı atmıştı.

Kitlelerin büyük bir vahşet gösterdiği bu olaylarla ilgili yorumunda Dr Dosdoğru “İstanbul’un Rumları bir soykırımdan kılıpayı kurtulmuştur” demiştir. Bu belki bir abartmadır, ancak Elenlerin o günkü psikolojik durumunu düşünürsek herhalde birçok kişi hayatlarının sonuna geldiğine mutlaka inanmışlardır. İsmi vermek istemeyen bir Tatavlıya (Kurtuluşlu) göre “Bana kalırsa, Rumların yüreğinde o korku o günden sonra yer etti. Hepimiz Türkler’den korkmaya, onları düşmanımız, yarınki katilimiz olarak görmeye başladık.”³⁰

Sıkı yönetim ilanı ile bazı yasaklar getirilmişti. Bu yasaklardan birisi 6/7 olaylarını komünistlerden başkasının yaptığı yolunda yazı ve yorumların yapılmasıydı ama hükümetin endişe etmesine hiç gerek yoktu, zaten gazeteler hakikate benzeyen herhangi bir haberi zaten yayınlamıyorlardı.

Dönemin Başbakan yardımcısı Fuat Köprülü, 15 Eylül TBMM konuşmasında şöyle demiştir: “Şunu söyleyeyim ki, bu hadiseden hükümet evvelce haberdardı. Ona göre bazı tertibat da almıştı. Fakat bu hadisenin günü ve saati muayyen değildi ve bu bütün gayretlere rağmen adeta bir baskı şeklinde her tarafta birden tecelli etmiştir ... Komünist unsurlar hadiseyi evvelce tertipleedikleri gibi sevk-i idareyi ele geçirmişlerdir.”

Menderes Yassıda’da aynı palavrayı tekrar etmiştir. Hatta Yunanlıların yüzde 35’inin komünist olduğunu ileri sürüp Türk ve Yunan komünist işbirliği imâ etmiştir. Tamamiyle keçileri kaçıran Adnan Menderes Yunan komünistleri bile bu eylemler için dolaylı olarak suçlamadan geri kalmamıştır.

Bazı kaynaklarda hükümetin bol bol tazminat ödediği yalanı yer alıyor ama bu bilgiler çelişkili. Bir kaynağa göre hükümet ancak 4 milyon lira tazminat ödemiş İstanbul Elen toplumuna.³¹ Fotiadis’e göre ziyan 270 ile 360 milyon arasındaydı. Hükümete göre ziyan 70 milyon lira³² fakat bunun yalnızca küçük bir kısmını ödemiştir. Alexis Alexandris ise toplumun kendi ziyanlarını 70 milyon olarak hesap ettiğini söylüyor ve 60 milyon’u ödenmiş. Mamafih, Patrikhane kilise, mezarlık ve vakıf servetine ziyanı 12 milyon olarak hesaplamış ancak Vakıf Genel Müdürlüğü 4 milyon ödemiş. 1955’in Kasım ayında İstanbul’u ziyaret eden World Council of Churches (Dünya Kiliseler Heyeti) ziyanı 421.5 milyon olarak hesaplamış.³³

Sonuç olarak maddi tazminat tamamiyle ödenmemiş, manevi tazminat ise halen ödenmemiştir. Pek de yazılmayan başka bir büyük zarar da birçok Bizans sanat eserlerinin imha edilmiş olmasıdır³⁴ ki bu yalnız Elenlerin değil İstanbul’un da bir kültür mirasıydı.

Olaylardan 10 yıl sonra Kıbrısta gelişen olaylar ile ilgili demeç veren o devrin Başbakanı Ürgüplü, “Kıbrıs’ta bir Türk ölürse İstanbul’da ne olabileceği hakkında garanti veremem. Korkarım 6/7 Eylül olayları gibi olaylar olabilir” demiştir ve bu şekilde bir kez daha İstanbul Elenlerine Türkiye’de yerleri olmadığını hatırlatmıştır.

7 Eylül 1996’da İnsan Hakları Derneği’nin İstanbul Branşı Irkçılık ve Ayırıcılığa Karşı Komisyonu 6/7 Eylül olayları ile ilgili fotoğraf sergisi düzenlemiştir.³⁵ Maalesef bu sergiyi ziyaret eden kişilerin sayısı 8-10 milyonluk şehirde 300’ü geçmemiştir.

Bir bakıma, 1955 olayları 1960 Yassıada mahkemesi ile sonuçlanmıştır. Yassıada mahkemesinden sonra bu olaylar hakkında Bayar takipsizlik alır, Fuat Köprülü beraat eder, Adnan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu 6 yıl hapis cezasına çarptırılır. Oktay Engin Mustafa Kemal’in evinin bombalanması için Hasan Uçar’ı azmettirmek suçundan Yunanistan’da 3 yıl hapis cezası almıştı. Halbuki Yassıada’da aleyhindeki bütün tanık ifadelerine rağmen beraat etti. Hiç bir suçu olmayan sosyalistler boşu boşuna aylarca hapislerde sürünmüşler asıl suçlu beraat etmiştir. Yargılanan kişiler arasında 1955’de İçişleri Bakanı olan Namık Gedik ile İstanbul valisi Fahrettin Kerim Kökay da vardı. Bu kişilerin de olaylarda büyük sorumlulukları vardır.

Ancak askeri cuntanın olayların sorumlusu olarak saptadığı günah keçileri zaten hesaplaşmak istediği bir avuç politikacıdan ibaret kaldı. Alışageldiği gibi ‘devletin yüce menfaatleri uğruna’ diğer sorumlular gizlenmekle kalmadı, kamuoyunda deşifre olmuş bazıları pervasızca önemli mevkilere getirilerek ödüllendirildi.³⁶ Aslında olaylara katılan kitle ile ilgili inandırıcı bir kovuşturma da yapılmamıştır.

DP’inin sorumluluğu bellidir ama örgütleyici Seferberlik Tetkit Kurulu olan ÖHD komutasında ordu, polis, istihbarat, CIA’nin de yönlendirmesiyle düzenlenmiştir.

Tahriplere katılan “atam sen kalkta ben yatam” tipi şiirleri ile ilkokulda “eğitilen” kitlelerin arasında birçok kişinin hayatta olması gerek. Bu adamlar vicdanları ile hesaplaştı mı bilemem, gerçek şu ki şimdiye kadar bu çapulcular arasında bir kişi bile İstanbul Elen toplumundan özür dilememiştir.

Yalancı haber veren gazeteler ve muhabirleri, eski Kıbrıs Türktür Cemiyeti ve Yüksek Okullar Talebe Birliği üyeleri de özür dilemelidir. Bu vahşeti ortbas etmek isteyen hükümet tutukladığı ve boşu boşuna hapiste yatan sosyalistlerden de özür dilememiştir.

Cüneyt Akalın'ın dediği gibi “aslında pek çok Türk-Müslüman, Rum komşularını bizzat koruyarak, saklayarak, zarar görmelerini önlemeye, bu facianın yaygınlaşmasının elinden geldiğince önüne geçmeye çalışmış, ama sonuç değişmemişti.”³⁷ Bu konuda İstanbullu Elenlerin anılarında bir çok örnek vardır:

Simeon Vafiadis:

Bizim mahalle felaketi ucuz atlattı. Giritli olan komşumuz polis komiseri Ali Rıza mahallenin girişinde durmuş ve kalabalığın geçmesine izin vermemiştir. Genelde bütün Kuzguncuk'ta felaket büyük değildi. Geceyarısına doğru İstanbul'dan insan dolu bir vapur iskeleye yanaşmış, ancak muhtar ve bir subay, eğer vapur iskeleye yanaşırsa ateş açacakları tehdidinde bulunmuştu. Neticede vapur uzaklaşmak durumunda kaldı ve Çengelköy'e yanaştı. Orada daha büyük olaylar meydana geldi. Kilisemiz Aya Panteleymon da kundaklandı, ancak itfaiyenin çabuk yetişmesiyle yangın büyümeden söndürüldü.

Ancak, bazı onurlu insanlar komşularına yardım ederken bazı Elenler yıllarca beraber yaşadıkları kendi komşularının saldırdıklarını da görmüşlerdir.

Olayların mesuliyeti ile ilgili biraz araştırma yapan Cüneyt Akalın o Yassıada'da şahitlik yapan iki kişiden konunun biraz daha aydınlanması için biraz daha fazla bilgi edinmek istemiş:

“Coşkun Kırca: Eski diplomat, büyükelci, dışişleri bakanı, gazeteci-yazar. Kırca 50'li yıllarda önden gelen DP karşıtlarından ve DP kurucusu Fuat Köprülü'nün damadı. Yassıadada'da ifade vermiştir. Ona ısrarla suçluların kim olduğunu sordum. Ona göre bu olayların arkasında DP teşkilatı olduğu söylenemez. Bunu kanıtlamak için, örneğin olayların başında aktif rol oynayan CHP'li gençlik lideri Orhan Birgit'i tanık gösteriyor. O da mı DP'li yani, demeye getiriyor. Orhan Birgit ise sorumluluk kabul etmiyor “galeyana gelmiş insanlar yaptı” diyor. Tabii bu insanları uyduruk haberlerle galeyana getiren kişiler kimdir sorusu yanıtız kalıyor.”³⁸

Yani suç DP değil, CHP'de hiç değil. Kısacası devletin suçu değil. Geriye kitleler kalıyor.

Bu konuda suçun Menderes'te olmadığını ispatlamak üzere Demirer de olaylarda kitleleri suçlayan, servet düşmanlığı ve dolayısı ile komünist parmağı olduğunu ima eden bir kitap yazmıştır. Yalnız Demirer MİT'in bu olaylarda rolü olabildiğine dair de bilgileri de eklemekten çekinmemiştir.

1955'de eylemlerinden bir kaç gün sonra Dr Dosdoğru'nun eşini Doçent H.D. ziyaret ettiğinde, meslekdaşının bu tutuklanma ile ilgili hayreti belli olmuş “ama olaylar Karaköy bölgesi bana verilmiştir. Hulûsi yoktu bile” demiş.³⁹ Demek ki doktorlar bile görev almıştı bu eylemlerde, yalnız Toker'in deyimiyle “varoşlar” değil.

Eylemi cahil kitlelere yıkmak isteyen kişilere en iyi cevap Yervant Gobelyan'dan geliyor: “Birden meydan tarafından bir kadın, peşine birkaç kişi takmış, hısımla kahveye geldi. “Siz ne biçim Türksünüz, nasıl müslümanlarsınız? Selânik’te Rumlar Atatürk’ün doğduğu evi bombaladılar, siz burada oturmuş çay içiyorsunuz, yazıklar olsun size. Haydi durmayın, kalkın bakalım!” deyip herkesi başına taktı. Beyoğlu caddesine doğru yürümeye başladı. Daha sonra o kadının bugün halen hayatta olan M.S. adlı bir Türk Sanat Müziği şarkıcısı olduğunu sokağın Türk esnafından öğrendik ...”⁴⁰

Bu olaylarda yer alanların yalnız lümpen proleter diye geçirmek isteyenler için bir örnektir.

İlginçtir, Recep Maraşlı'nın görüşüne göre Türk solu da bu olayı “bir halk hareketi, başkaldırı” şeklinde görmeye çalışmıştır. Eski Yunan Komünist Partisi üyesi Manolis Glezos ile görüşen Maraşlı Glezos'un kendisine bir anekdot aktardığını söylüyor: “1960 yılında Atina’da toplanan Komünist Partileri konferansına, TKP delegasyonunda katılan bir ‘Türk yoldaş’ın (muhtemelen Mihri Belli) 6-7 Eylül olaylarını, ‘Yoldaş bu, Türk emekçilerin Rum ve Ermeni burjuvazisine karşı bir isyanıdır’ diye yorumladığını Glezos üzüntüyle aktarmış.”⁴¹

Muhtemelen Mihri Belli olan bu “yoldaş”a göre 1955’de bir dükkanı olan her Rum veya Ermeni burjuva sınıfını temsil ediyordu. Peki tecavüz edilen kadınlar da mı burjuva sınıfının temsilcisi idiler?

Bu yazıyı yazarken ve olayların fotoğraflarına bakarken göz yaşlarımı dökmekten kendimi alamadım zira 50 yıl geçmesine rağmen, o devirde halen doğmamış olmama rağmen, o iki günün acısını hissettim. Lanet olsun sorumlularına. Batı Trakya, Kıbrıs Mıbrıs diye kem küm edecek olanlara şimdiden cevap vereyim. Batı Trakya’da camiler, okullar yakılmamış, insanlara hiç bir zaman saldırılmamıştır. Kıbrıs’a gelince, İstanbul’un Elenleri Kıbrıs’ta olan olaylar ile hiç ilişkileri yoktu, zaten bu olaylar Türk basınında abartılmıştı. Bu belli olmasına rağmen tekrar etmek gerekiyor çünkü Kıbrısta Türklere katliam olunacak özellikle “Türkiye Türklerindir” *Hürriyet* gazetesinin muhabiri Nihat Pınarlı'nın asparagas haberleriyle Türkiye’deki kitlelerin tahrik olunmasına çalışılmıştır.⁴²

Devrin gazetelerinden Vatan, 28 Ağustos 1955’de “Kıbrıs Türkleri katliam gününü metin ve cesur karşılıyor” diye saçma bir “haber” yayınlamıştı. O gün hiçbir şey olmayınca Hürriyet bile 29 Ağustos 1955’te “Kıbrıs’ta ‘katliam’ günü hadisesiz geçti” haberini eklemek zorunda kalmıştı.

Yassıada Mahkemeleri sırasında 6-7 Eylül olayları davası görülürken “28 Ağustos 1955’te Kıbrıslı Rumların katliam yapacakları haberinin yalan olduğunu” Kıbrıs Türktür Cemiyeti üyelerinden

Aydın Konuralp “bu haberi Türk halkını tahrik etmek için biz uydurup etrafa yaydık” cümlesi ile itiraf etmiştir.

Eski bir Büyükkadalı Elenin anılarından münasip bir cümle ile yazımı bitireyim: “Sabahleyin [7 Eylül] iskelede yazar Reşat Nuri Güntekin’le karşılaştım. Bana ‘siz maddi zarar gördünüz, bizimse insanlığımız zarar gördür’ dediğini hatırlıyorum.”

Hayatlarını kaybeden onbeş kişinin anısına.

EK 1

İstihbarat Teşkilatı ile ilgili

Dr. Erdal İlter, *Milli İstihbarat Teşkilatı Tarihçesi*, Ankara, 2002.

"Millî Emniyet Hizmeti" (M.E.H./MAH) 1926 yılında kuruldu. 19 Aralık 1926 tarihli ve Gazî Mustafa Kemal imzalı Bakanlar Kurulu Kararnâmesi'nde Teşkilât'ın adı "Millî Emniyet Hizmeti", kısaltması da "Mim.Elif.Hı." şeklinde geçmektedir. Burada, araya konan noktalar sebebiyle, "Emniyet"i okutan Elif'in "A" olarak okunması imkânsızdır. Daha sonra, "Mim" ile "Elif" harfleri birleştirilerek, "M.E.H."in "MAH" olarak yazılması ve okunması ortaya çıkmıştır. Gizli tutulan Teşkilât'ın adı ve resmî yazılarda bulunan MAH rumûzu, konuyu bilmeyen kişiler tarafından açılarak "Millî Amâle Hizmet", "Millî Âmâle Hizmet" ve "Millî Âsâyiş Hizmeti" olarak yanlış şekilde ifade edilmiştir. Bu tabirlere, Osmanlıca ve Lâtin harfli hiçbir resmî belgede rastlanılmamakta ve Teşkilât'ın adı sadece "Millî Emniyet Hizmeti Riyâseti" olarak geçmektedir. 1965 yılında adı Milli İstihbarat Teşkilâtı olarak değiştirilmiştir.

¹ Amerikada yaşayan Elen akademisyen Spiros Vryonis 6/ Eylül ile ilgili çok geniş kapsamlı bir kitap yazdı ama maalesef bu kitap henüz elime geçmedi: Speros Jr Vryonis, *The Mechanism of Catastrophe: The Turkish Program of September 6-7, 1955, and the destruction of the Greek Community of Istanbul*, 2005.

² Ragıp Zarakolu, ‘Yanık Eylül’, E Erdem, Bir yerde bir gül ağlar, Belge Yayınları, İstanbul, 2000, s.78.

³ G.L.Lewis, *Turkey*, Londra, 1965, s.148.

⁴ MAH için Bknz *Ek 1*.

⁵ K Velopoulou, *Mithos ke pragmatikotita*, Ekthosis Vivliognosias, s.110.

⁶ Yalçın Küçük, İsyân, Cilt 1, 2. Basım, İthaki Yayınları, İstanbul, 2005, s.643.

⁷ ‘6-7 Eylül olayları kınandı’, *Özgür Politika*, 8 Eylül 2003.

⁸ Aziz Nesin’in *Salkım salkım asılacak adamlar* adlı kitabından aktarma, Mehmet Arif Demirer, *6 Eylül 1955: Yassıada Davası*, Bağlam Yayınları, Ankara, 1994, s.82.

⁹ Institute of Historical Studies, *The Uprooting*, Atina, 1985, pp.42-44; M Hulûsi Dosdoğru, *6/7 Eylül Olayları*, Bağlam Yayıncılık, Ankara, 1993, s. 100.

¹⁰ Aziz Nesin, *Salkım salkım asılacak adamlar*, Adam Yayınları, 1990, s.16.

¹¹ ‘İstanbul’un “Kristal gecesi”, 6-7 Eylül 1955, *Poste Xpress*, 2001

¹² Bknz. D Kalumenos, *The Crucifixion of Christianity*, 4. baskı, Atina, 2001.

¹³ Bu konuda anılarını Hasan İzzetin Dinamo *6/7 Eylül Kasırgası* adlı kitabında yazmıştır (May Yayınları, 1971).

¹⁴ Speros Vryonis, ‘İmha’, *Balkan Studies*, 24, I, 1983, s.113.

¹⁵ S.Yalçın ve D. Yurdakul, *Bay Pipo: Bir MIT görevlisinin sıradışıYaşamı*, Doğu Kitap, İstanbul, 1999, s.37.

¹⁶ S Yirmibeşoğlu, *Askeri ve Siyasal Anılarım*, Kastan Yayınları, İstanbul, 1999, s.153.

¹⁷ Yirmibeşoğlu, *a.g.e.*, s.124.

¹⁸ M.A.Demirer, *6 Eylül 1955: Yassıada 6/7 Eylül Davası*, Bağlam Yayıncılık, Ankara, 1994, s.380.

¹⁹ ‘Selânikte atılan bomba Türkiye’den götürülmüş’, *Vatan*, 18 Ekim 1960.

-
- ²⁰ Demirer, *a.g.e.*, s.361
- ²¹ Toker, *Demokrasinin İsmet Paşalı Yılları 1954-57: DP Yokuş Aşağı*, 3. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991, s.144-45.
- ²² Dosdoğru, *a.g.e.*, s.55.
- ²³ A Ersin, *Kızıl Bayrak*, 7 Eylül 2002.
- ²⁴ S.Yalçın, ve D. Yurdakul, *a.g.e.*, s.49.
- ²⁵ Dosdoğru, *a.g.e.*, s.21
- ²⁶ Yılmaz Karakoyunlu, ‘Papazlar Sünnet edildi’, *Sabah*, 6 Eylül 2000; Dr. Karakoyunlu 1941 Varlık Vergisi ile ilgili ‘Salkın Hanımın Taneleri’ adlı bir de roman yazmıştır.
- ²⁷ ‘İstanbul’un “Kristal gecesi”’, 6-7 Eylül 1955, *Poste Xpress*, 21 Eylül, 2001.
- ²⁸ Metin Toker, *a.g.e.*, s.144-45.
- ²⁹ Dosdoğru, *a.g.e.*, s.383
- ³⁰ *Poste Xpress*, 21 Eylül 2001.
- ³¹ G.Chapman, *The Christian Churches of the East*, Cilt 2, Londra, 1961, s.25
- ³² K.Fotiadis, “O Ellinismos tis Tourkias apo tin sinthiki tis lozanis os simera” in M.Haralambidis, *I Poliethniki Tourkia*, Atina, 1993, s.243.
- ³³ Alexandris, *The Greek minority of Istanbul and the Greek-Turkish relations 1918-1974*, Centre for Asia Minor Studies, Atina, 1992s.259.
- ³⁴ Alexis Alexandris, *a.g.e.*, s.258
- ³⁵ ‘6-7 Eylül şovenizmi kınandı’, *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1996.
- ³⁶ İnsan Hakları Derneği’nin İstanbul Branşı Irkçılık ve Ayırıcılığa Karşı Komisyonu.
- ³⁷ Cüneyt Akalın, ‘Talanla hesaplaşma yapılmadı’, *Cumhuriyet*, 5 Eylül 2000.
- ³⁸ Cüneyt Akalın, *a.g.e.*
- ³⁹ Dosdoğru, *a.g.e.*, s.56.
- ⁴⁰ Yervant Gobelyan, 7 Eylül 2001, AGOS.
- ⁴¹ R Maraşlı, ‘6-7 Eylül olayları: Türkiye’nin Kristal gecesi’, 9 Ağustos 2003
- ⁴² Özker Yaşın, “Nevzat ve Ben”, s. 807-08.